Original scientific paper

Christopher Pierson

A HATALOMGYAKORLÁS – A MARXIZMUS ACHILLES-SARKA*

„A hatalom gyakorlása továbbra is a marxizmus Achilles-sarka."[1] – írta Ralph Miliband 1970-es írásaiban. Újabban John Dunn képvisel hasonló álláspontot *A szocializmus politikája* című tanulmányában. Szerinte a szocialista gondolkodók általában véve kerülik a hatalomgyakorlással kapcsolatos kérdéseket, mégpedig olymód, hogy figyelmüket az adott társadalmak bíráló elemzésére, a társadalmi és politikai javak elméletére összpontosítják, és mellőzik annak vizsgálatát, „hogy az adott viszonyokat miként lehet támogatni és jobbá tenni, valamint hogy a társadalmi és politikai javakat miként lehet megvalósítani a gyakorlatban."[2] Az elmélet és a gyakorlat marxista elemzésekben feltételezett kölcsönhatása ellenére beigazolódott, hogy ilymód biztosítható a szellemi munka mind hatékonyabb felosztása – egyrészt a fejlett kapitalizmus társadalmi és politikai bírálatára, másrészt a hatékony szocialista stratégia és gyakorlat ösztönzésére.

Az átdolgozott demokratikus szocialista elmélet

A korábbi fejezetekben azt bizonyítottam, hogy nemcsak az elmélet és a gyakorlat különválása, hanem a fejlett kapitalizmus politikai és társadalmi elemzése, s az azzal összhangban álló szocialista stratégia és gyakorlat is gátló tényezőnek bizonyult a marxista politikai hagyományban. Igyekeztem rámutatni, hogy ezek a Marxig visszanyúló fogyatékosságok, amelyek a II. Internacionálé körüli vitában a legkifejezettebbek, továbbra is téves tájékozódáshoz vezetnek a korszerű marxista teoretikusok által kidolgozott stratégiák alakításakor. Könyvem befejező részében azokkal a módszerekkel foglalkozom, amelyek segítségével napjaink kritikusai e hiányosságok túlhaladásán fáradoznak, miközben a hagyományos marxista elemzés közismert premisszáinak bírálata alapján egymástól eltérő nézeteket alakítanak ki államról, társadalomról és demokráciáról.

* Részlet Christopher Pierson *Marxist Theory and Democratic Politics* című könyvéből, Polity Press, Cambridge, 1986. (VI. fejezet, 90–110. o.)

A marxista elmélet fogyatékosságait – a historicizmus, a deriváció, az eszencializmus iránti fogékonyságát stb. – már rég számbavették: leginkább talán Karl Popper és J. L. Talmon, akik ezzel a kialakult liberális demokráciát védelmezték, és H. B. Mayo azon állítását erősítették meg, hogy: „A marxista elmélet... ellentétben áll a szabad és igazságos társadalom kiépítésére irányuló politikai cselekvés demokratikus érvényesítésével."[3] Az ilyen jellegű bírálatok zöme az utóbbi időben főként olyan politikai teoretikusok nevéhez fűződik, akiket elsősorban nem a fennálló marxista politikai tradíció iránti antipátia jellemez, inkább az a törekvés, hogy bírálóan magukévá tegyék mindazt, amit a marxista elemzés autentikus meglátásának tekintenek. Teszik mindezt egy olyan eklektikus program keretein belül, amely különféle elméleti tradíciókra épül, és arra irányul, hogy szintetizálja azokat a szabadelvű elméleteket, amelyek a demokratikus szocialista átalakulás vonatkozásában alkalmazhatónak bizonyulnak. Ennek az elméleti átállásnak a legfőbb szervező elve az adott – de nem kielégítő – marxista állam- és demokráciaelmélettel való szembesülés, valamint az a törekvés, hogy meg kell változtatni az állam és a (civil) társadalom viszonyát, minek során figyelembe kell venni a korszerű, fejlett tőkés országok állami és társadalmi szférájának a viszonyában tapasztalható fogyatékosságokat és változásokat. Ebben és a következő fejezetben ezt az újrafogalmazást teszem vizsgálat tárgyává, és bírálóan elemzem azt az állítást, hogy ez az elméleti állásfoglalás túltette magát a marxista interpretáció fogyatékosságain, és alapja lehet egy koherens és demokratikus szocialista stratégia kialkulásának.

Gramscitól Poulantzasig

Bizonyos értelemben ezeket az elméleti újításokat a Gramsci által kezdeményezett politikai program kiegészítésének tekinthetjük, mert létrehozzák a szocializmus előrehaladásának feltételeit a fejlett kapitalizmus körülményei között. Bár Gramscival többé-kevésbé az Olasz Kommunista Párt harmadikutas irányvételével összefüggésben foglalkoztam, meg kell jegyeznem, hogy méltatlan lenne őt valamiféle olasz parókiai személyként kezelni. Sokak szerint Lenin mellett ő a marxi mű egyik legjelentősebb értelmezője, s e (egyértelműnek nem mondható) rangsorolás folytán az utóbbi másfél évtizedben ő volt legnagyobb hatással a nyugat-európai újmarxista politikaelméletre. Ez indította Paul Picconét arra, hogy az 1980-as éveket a gramscizmus évtizedeként jelezze előre.[4] Ennek megfelelően a demokrata szocialisták jelentős része – bár kétkedve fogadja az állítást, hogy Gramsci műve szó szerint a leninizmus nyugati továbbfejlődésének tekinthető – Gramsci karakterisztikus témáinak a hatása alatt áll. Ilyen például a nemzeti államformák sajátossága, a nem osztály- és államjellegű intézmények szövetségének szükségszerűsége és jelentősége, a hegemónia elleni védekezés, és ami még ezektől is fontosabb: az állam és a civil társadalom sajátos kapcsolata a fejlett tőkés országokban.

Mint már láthattuk, ezek a jellegzetesen Gramscira valló problémák jelen vannak a kései Poulantzas meghatározó jellegű munkáiban. Poulantzas, akit Bob Jessop a háború utáni időszak legbefolyásosabb marxista politikai teoreti-

kusának tekint, *Állam, hatalom, szocializmus* című[5] könyvében határozott kísérletet tesz az egyik korábbi – *A politikai hatalom és a* társadalmi osztályok[6] című – munkájára jellemző „leninista avantgardizmussal" való szakításra. Poulantzas elveti az állítást, hogy az állam szükségszerűen valamely osztály összesített hatalmát reprezentálja, és bizonyítja, hogy a korszerű harcok nem azért jellemzik az államot, mert szerves tartozékai a totalitáris Moloch-államnak, hanem mert az állam mint olyan eleve harcokra épül, amelyek azt állandóan erősítik.

Ez azonban nem vezette őt a mai szociáldemokrácia parlamentáris és reformista gyakorlatának az elfogadásához. Mint már láthattuk, a szociáldemokrácia és a leninizmus olyan stratégiát képvisel, amely végső soron „autoriter etatizmusba" torkollik, s ezért Poulantzas számára a legfontosabb követelmény egy olyan stratégia életre hívása, amely képes „alapvetően megváltoztatni az államot, mégpedig oly módon, hogy a politikai szabadságjogoknak és a képviseleti demokrácia intézményeinek a kiszélesítése és elmélyítése (ami egyébként a néptömegek vívmánya) kapcsolódjon a közvetlen demokrácia fejlesztéséhez és az önigazgatási testületek kialakításához.[7]

Valóban „rázós" problémának tűnik, hogy miként lehet megvédeni a meglévő szabadságjogokat és demokratikus intézményeket, valamint kiterjeszteni a társadalom demokratikus ellenőrzését és az egyéni autonómiát, anélkül, hogy közben az etatizmus csapdájába essünk, amelyet a hagyományos leninizmus és az ugyancsak hagyományos szociáldemokrácia állított fel; ezért van az, hogy az újabb demokratikus szocialista elméletek által felvetett témák e probléma köré összpontosulnak.

Offe: „Etatizmustól mentes szocialista stratégie"

Korai halála miatt Poulantzas hozzájárulása e projektum kidolgozásához többnyire csak programatikusnak tekinthető. Őt megelőzően az állammal és a civil társadalommal kapcsolatos új elméletek legfontosabb forrása Claus Offe egyik nagyhatású könyve volt. Munkáinak rövid áttekintése – a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évekig terjedő időszakban megjelent tanulmányai a jóléti államra mint a korszerű fejlett tőkés állam kiteljesedésére összpontosítanak – a korszerű heterodox demokratikus elmélet legtermékenyebb talajára helyez bennünket.

A jóléti államok háború utáni konszenzusának egyre időszerűbbé váló csődje szolgált alapul Offe számára, hogy a demokratikus szocialista stratégia lehetőségével foglalkozzon. Offe a klasszikus marxizmus alapján azt állítja, hogy a tőkés jellegű magángazdaság természetszerűen hajlik a válságra. Erre alapozza a jóléti állammal mint a fejlett tőkés állam- és a rendszerbeli „válságkezelés" eredendő formájával kapcsolatos nézeteit. Ez az összebékítési folyamat azonban a jóléti állam védőszárnyai alatt nem valósulhat meg, mert az maga is alá van rendelve tulajdon válsága sajátos logikájának, és szembesül önmegvalósulásának egyre fokozódó akadályaival. Ez készteti Offét arra, hogy a jóléti államot elemezve a „válságkezelés válságát" helyezze vizsgálódásai középpontjába.

Offe szerint a késői kapitalizmus körülményei között a tőkefelhalmozás *gazdasági* ellentmondásai a jóléti állam *politikai* válságában jutnak kifejezésre. Az adók és kölcsönök által fenntartott pénzügyi egyensúly, az adminisztratív és önkéntes alapítványok segítségével fenntartott tömeges támogatás, valamint a tőkés gazdaság eredményes, haszonelvűségen alapuló működése képezi a jóléti állam hosszú távú fennmaradásának alapját. A tőkétől függő jóléti állam legnagyobb problémája az, hogy a tőkés fejlődés „az érték áruformájának állandó paralizálására irányuló tendenciákat érvényesít",[9] és ezáltal veszélyezteti az alapvető állami bevételi forrásokat is. Az állam, tartva attól, hogy szembekerül a tőkével, általában nem tud közvetlenül beavatkozni a felhalmozási folyamatba, hogy ezáltal leküzdje a paralizáltságot. Ehelyett közvetett módon próbál ismét olyan körülményeket teremteni, amelyek – különböző előírások és pénzügyi ösztönzők, a társadalmi infrastruktúrába való beruházás, valamint az új korporációk feletti védnökség útján – lehetővé teszik a tőke és a munka bevonását a (profitabilis) árucsere vérkeringésébe. Offe ezt a stratégiát „adminisztratív újból áruvá változtatásnak" („administrativ recommodification") nevezi. Ennek a stratégiának legfőbb fogyatékossága az, hogy a gyakorlatban ellentétes folyamatokat is ösztönhöz, másszóval, a hatékony árucsere általános feltételeinek biztosítása érdekében beavatkozva a társadalmi élet még nagyobb területeit helyezi az árutermelésen és az árucsere határain *kívülre.*

Ennek az alapvető ellentmondásnak Offe szerint három különösen jelentős megnyilvánulása van:

1. *A jóléti állam pénzügyi válsága.* Mivel az árujelleg megújítására törekvő állami költségvetés az ellenőrizetlen növekedés felé tendál, és így hatástalanítja önmagát, ez (a magas adók és jótékony célú alapok következtében) destimulatívan hat a beruházásokra és a munkára.[10]

2. *Adminisztratív lemaradás.* A jóléti állam szinte krónikusan képtelen eleget tenni túlfeszített programjának és adminisztratív követelményeinek. Ezt a hibáját különböző okoknak tulajdonítják: az államon belüli politikai harcokban alkalmazott indirekt eszközök és a nyilvános felelősség követelményei hatástalanságának, az eredménytelen demokratikus képviseletnek és a rövidtávú politikai haszonelvűségnek.

3. *A legitimitás hiánya.* A pénzügyi válság és az adminisztratív lemaradás körülményei között az állami beavatkozás partikulárissá és alkalomszerűvé válik, s ez aláássa a jogrend szavatolta egyenlőség politikai normáit, és a tömegek lojalitásának válságához vezet. (Minden bizonnyal ez a leggyengébb láncszeme Offe érvelésének, bár a gyakorlati elvek aláásása, a „posztmateriális" értékek megjelenése, de mindenekelőtt a jóléti államba vetett hit szertefoszlása kétségkívül reális problémák.)

Offe szerint háromféleképpen lehetne feloldani a jóléti állam említett ellentmondásait. Az első lehetőséget – a reprivatizálási stratégiát – azzal veti el, hogy hatástalan, mert a tőke a közjavakkal (és közmegegyezésekkel) való állami ellátástól függ, és a munkásmozgalomnak a szervezett kapitalizmusban elért eredményei „irreverzibilisek". (Ez az optimista szemlélet arra enged következtetni, hogy Offe inkább az NSZK példájára támaszkodik, mint Angliáéra.) A másik lehetséges stratégia – a korporatív megállapodások ismételt feltűnése – szintén

eredménytelen, mert Offe szerint a korporativizmus olyan jellegzetes szerveződési forma, amely a jóléti állam válságának bölcsője. Ilyen értelemben inkább kórtünetnek tekinti, mint gyógymódnak.

A harmadik és általa is elfogadott stratégia – a demokratikus és szocialista jóléti állam felé haladás – azokban a lehetőségekben rejlik, amelyek a létező jóléti állam válság vezette korporációs struktúrái közvetítésével tárulnak fel. A korporációs politikai gyakorlat szertefoszlatta a gazdaságra és politikára való polgári felosztást, beleértve az intézményesített államhatalomért folytatott harcként körülhatárolt politikai konvenciót is. Mindez felgyorsította a szakszervezetek, a pártok és a pártrendszer legitimitásának válságát, ami ugyanakkor elősegítette a konvencionális politikai rendszeren kívüli érdekek megszerveződését és mobilizálódását.[11] A jóléti állam – különösen a „lokális" állam – összetett intézményrendszere nemegyszer új politikai harcok színterévé vált, olyan új társadalmi mozgalmak színterévé, mint a feminizmus, az ökológiai vagy békemozgalom, s ez arra utal, hogy új, rendszeren kívüli tényezők kelthetik fel az érdeklődést az „autentikus szükségletek" ösztönzésében megnyilvánuló jólét iránt. Offe szerint a jóléti állam közegében megtestesülő ellentmondások – „a társadalmi átalakulás etatista stratégiái" – irreálissá tették azokat a körülményeket, amelyek között kibontakozhat egy nem etatista szocialista stratégia.

Az állam alternatív értelmezése

Poulantzas és Offe a maguk módján határozottan kinyilvánítják, hogy szakítottak az állammal, a polgári társadalommal és demokráciával kapcsolatos tradicionális marxista szemlélettel. Ugyanakkor mindkettőjük továbbra is kitart néhány jellegzetes marxista nézet mellett: Poulantzas az osztályellentéteket helyezi középpontba, Offe pedig azt hangsúlyozza, hogy a szervezett kapitalizmus belső rendszere kumulatív módon teszi magát lehetetlenné. Az utóbbi években ez a „posztmarxista" kezdeményezés – amely a marxizmusnak a bíráló elfogadására és a legkülönbözőbb elméleti hagyományokkal való összeegyeztetésére törekedve teljességében azt sohasem veti el – olyan irányt vett, hogy szószólóit méginkább eltávolította az ortodox marxizmustól. A továbbiakban ezzel a fejlődéssel foglalkozunk, és szemügyre vesszük, hogy milyen mértékben konfrontálódott a tradicionálisabb marxista politikai szemlélet sajátos fogyatékosságaival.

– Ezek az elméleti újítások valójában nem csak a klasszikus marxista államelmélet fogyatékosságaira irányulnak. Az elméletírók a radikális marxista antietatizmus fogyatékosságai és a reálszocializmus öntelt etatizmusa mellett terjedelmesen fogalkoznak az általuk szociális demokráciával azonosított bürokratikus etatizmussal. Egy olyan államelméletet igyekeznek kialakítani, amely kiállja mindazokat a bírálatokat, amelyek a marxi radikális antietatizmust és a reálszocializmus etatizmusát ért bírálatok mellett „a reálisan létező szociális demokrácia" etatizmusát érték.

Figyelmük leginkább a viszonylag újabban megélénkült, állam iránti érdeklődésre összpontosul, elemzéseik pedig visszanyúlnak a Miliband–Poulantzas

és az állam eredetével kapcsolatos későbbi vitákig, amelyekre a hetvenes évek elején és közepén került sor. Miliband és Poulantzas vitája túl közismert ahhoz, hogy itt részletesebben kitérjek rá. Emlékeztetőül csak annyit, hogy mindkét szerző a tőkésállam sajátos természetét igyekezett definiálni. Miliband igyekezett lerántani a leplet az ortodox polgári politikának az állami semlegességről vallott nézeteiről, amely szerint az saját szabadon választott polgárainak engedelmeskedik, s eközben azt bizonyította, hogy a tőkésállam a gazdaságilag felemelkedőben lévő tőkés osztály közvetlen, illetve – a társadalmi elit által – közvetett ellenőrzése alatt áll. Poulantzas elismerte Milibandnak a polgári értelemben vett neutrális államot demisztifikáló szemléletét, de hozzátette, hogy a polgári ortodoxia empirikus megkérdőjelezése nem elégséges. Poulantzas számára az állam tőkés jellegét illetően nem perdöntő tény, hogy az állami tisztségeket a polgárság tölti be, sem pedig hogy az állam ennek a felemelkedő osztálynak az eszköze. Pontosabban szólva az államot aszerint kell meghatározni, hogy milyen helyet tölt be „az osztályokra tagolt társadalmi formáció kohéziós vagy egyesítő tényezőjeként" a tőkés termelési módban: nem a tőkések államáról, hanem a tőkés társadalom államáról kell beszélni. Az állam „viszonylagos autonómiája" szemben a piacgazdaság keretei között egymással konkuráló tőkék közvetlen érdekeivel valóban döntő jelentőségű a tőke általános és hosszú távú érdekeinek érvényesítését illetően.[12]

Staatsableitung

A marxista államelmélet másik forrása a hetvenes években Németországban kibontakozott Staatsableitungdebatte (az államvezetés-vita)[13] volt, amely részint a Miliband és Poulantzas közötti vitával való elégedetlenségből, részint pedig a helyi politikai körülményekből fakadt. A Staatsableitung-elmélet képviselőinek szélesen megalapozott törekvése az volt, hogy az államot a tőkés termelési mód követelményeiből vezessék le. Miliband és Poulantzas klasszikus elméleti hozállásának elismerése mellett a levezetéselmélet hívei azt emelték ki, hogy mindketten tévesen próbálták elszigetelni egymástól a gazdasági és politikai szférát. Ezt annak tulajdonították, hogy rosszul értelmezték Marx Tőkéjét, amely nem a kapitalizmus – tőle eltérő, de vele kapcsolatos politikai bírálattal kiegészítendő – gazdasági bírálata, hanem mindenekelőtt a politikai gazdaságtan materialista bírálata, azaz nem csupán a tőkeviszony gazdasági, hanem politikai formájának a kritikája is, ugyanakkor az állam politikai formájának a kritikája is. Szerintük az állam politikai formájának szükségszerűségét le lehet vezetni akár a folyamatos tőkefelhalmozás szükségletéből (Müller, Neusüss, Altvater), akár a „társadalom felszínén" egyenrangúként fellépő áru- (munka- és tőke-)tulajdonosok megosztott érdekeiből (Flatow és Huisken: Projekt Klassenanalyse).

Mi sem nyilvánvalóbb, mint hogy ezek a nézőpontok hangsúlyozottan funkcionalista jellegűek – a kapitalizmus olyan államformát ölt, amely megfelel a folyamatos felhalmozásnak –, és hogy ennek következtében alábecsülik a tőkésállam körüli és azon belüli harcot. A vitába később bekapcsolódók sokkal

érzékenyebben reagálnak az ilyen bírálatra. Hirsch például támogatja a tőkésállamnak a tőkés termelési módból való levezetését, és elismeri, hogy a tőkésállam ellentmondásai az államon *belül* termelődnek újra, s így a monopol helyzetben levő frakció érdekeit szolgáló partikuláris állami beavatkozások „komoly nehézségekhez és összetűzésekhez" vezetnek mind a tőke újratermelésének a biztosítása során, mind pedig az osztályharc latens állapotban való megőrzését illetően. Elemzésében dinamikus és történelmi mozzanatokkal egészítette ki az állami viszonyokat, majd összekapcsolta azokat a folyamatos tőkefelhalmozás kimutatott *ellentmondásaival* (a profitráta csökkenésével és a vele ellentétes folyamatokkal), ami szükségessé teszi „a történelmi folyamat fogalmakra épülő megértését".[14] Heide Gerstenberger még egyértelműbben utasítja el az állam fentiekben említett levezetés-elméletét. Szerinte a „kapitalista fejlődés feltételeinek logikai elemzése egyáltalán nem teszi lehetővé annak megértését, hogy az államnak – amelynek intézkedéseiről alaposabb vizsgálódás után kiderül, hogy esetleges és rendszertelen – valamiféle szellemi ügyeskedés folytán, miként sikerül mégis mindig olyan körülményeket biztosítania, amelyek a tőkefelhalmozás szempontjából funkcionálisaknak tekinthetők az adott időszakban."[15] Előfordul, mint bizonyítja is, hogy az „állam konkrét intézkedései nem mindig fejezik ki a Tőke, mint egész, érdekeit". Ez indított arra, hogy a vizsgálódás középpontjába a „szociális stratégia konkrét folyamatát" helyezze (amely nem mindig funkcionál zökkenésmentesen a tőkére nézve). Eközben azt hangoztatja, hogy egy adekvát elemzés nem alapulhat csupán a tőkésállam formájának alapos vizsgálatán, hanem sokkal inkább a jelenleg létező tőkés országok formai különbözőségét kellene tanulmányozni. Egy ilyen redefiniálás – állapítja meg elégg kilátástalanul – „olyan problémák elé állítja az állam magerialista elemzését, amelyekre eleddig nem is gondoltunk."[16]

Az állam hiányos meghatározása

A közelmúlt „posztmarxista" elemzései éppen ezeket a kételyeket és fenntartásokat veszik át és bővítik ki. Határozottan szakítanak mindazzal, amit általában véve az állam történelmi materialista értelmezése sine qua non-jának tekintettek – azaz elvetik azt a nézetet, hogy az állam (akár osztály vagy tőkeszempontból) levezethető a tőkés termelési módból, és hogy az állam a(akár insttrumentálisan, akár relative autonóm módon) egyértelműen egy(ik) osztály érdekeit szolgálja. Ezek a bírálatok világosan jelzik, hogy sokkal radikálisabb szakításra került sor a marxizmus okfejtési bázisával. Ez különösen Giddens legújabb munkájában, *A történelmi materializmus korszerű bírálatá*ban érhető tetten, mégpedig a marxizmus funkcionalista és evolucionalista elemeire vonatkozó bírálatában, amely elemek szerinte gátolják a marxizmust a társadalom értelmezésében. Marx következetesen nem adott kielégítő magyarázatot az állam sajátos természetének mibenlétére, sem amikor azt sugallta, hogy az állam a társadalomelmélet más, főleg gazdasági területei alapján is meghatározható, sem amikor úgy vélte, hogy az állam szükségszerűen a gazdasági felemelkedésben lévő osztályok érdekeit érvényesíti, sem pedig mikor azt jelezte előre,

hogy az állam megszűnése egybeesik a termelőeszközök birtoklása alapján kialakult osztályok felbomlásával. Saint Simon és a XIX. századi társadalomelmélet hatására Marx tévesen ítélte meg „az ellenőrzést gyakorló és fegyveres erőszakot képviselő állam szerepét".[17] Lenin kataklizmatikus tárgyalásmódja ellenére az *Állam és forradalom*ban, Giddens úgy véli, hogy az „állam sokkal jelentősebb, hathatósabb jelenség, mint aminek a hagyományos marxizmus tekinti".[18] Ezáltal kétségbe vonja annak a törekvésnek az értelmét, amely szerint az állam megmagyarázható az uralkodó osztály érdekében való működés fogalmaival. Giddens szerint a marxizmus (megrepedezett) explanatorikus kerete szisztematikusan célt tévesztett nemcsak a tőkés állam megfelelő értelmezésében, hanem ami annál is fontosabb, a szocializmus államának és/illetve transzcendenciájának a meghatározásában is.

Tartalmi vonatkozásait tekintve hasonló fenntartásai vannak John Urry-nak is Marx és Engels egymástól eltérő államszemléletének vizsgálatakor. Megállapítja, hogy még a legjobb szándékkal sem fedezhető fel náluk semmi, „ami hasonlítana a tőkés társadalmak államelméletére".[19] A tőkésállam egy adekvátabb elméletének a kritériumait szembesítve Urry azt hangsúlyozza, hogy azoknak „a kapitalista társadalmak sajátos jellemzőin kell alapulniuk", és hogy „az állam nem vezethető le sem gazdasági szempontokra, de az uralkodó osztály gazdasági eszközének sem tekinthető". Mindebből az következik, hogy az államot nem lehet „funkcionálisan" vizsgálni. Urry szerint „nem szabad azt feltételezni, hogy minden állam mindig a legfunkcionálisabb következményeket vonja magával arra a struktúrára nézve, amely fölé emelkedik", mert „az állam nem automatikusan fejlődik, hanem azoknak az individuumoknak, csoportoknak és osztályoknak a közegében, amelyek tulajdon létük anyagi feltételeit igyekeznek fenntartani".[20]

Az állam – összetűzések színhelye

Ez utóbbi állítást minimalista értelemben hangsúlyozhatnánk: ezek szerint a tőkésállamok az osztályok és a nép ellenállásának különböző formáival szembesülnek. De alaposabb átgondolás után kiderül, hogy ebből az állításból egy másik következik, amely radikálisan eltér a marxista szemlélettől: az állam ezek szerint nem centralizált, egyesített tényezője a politikának, hanem összetűzések színhelye, amely az egymással ellentétes érdekek alapján jött létre és tagolódik. Helyesen állapítják ezt meg Esping–Andersen és mások *Az osztályharc formáiról és a tőkés államról* című tanulmányukban, amikor leszögezik, hogy „az állam belső szerkezete egyben terméke, tárgya és meghatározója is az osztályharcnak".[21] Urry még tovább megy, és beigazolja, hogy az „állam fejlődése nem a közvetlen tőkés érdekek, hanem a bérmunkások érdekeinek az eredménye is",[22] Giddens viszont kitart amellett, hogy a tőkés osztály állam iránt tanúsított jellegzetes bizalmatlansága nagymértékben „annak a hatalomnak a számlájára írható, amelyet a szervezett munkásosztály az állam ellenében felvonultathat".[23] Ezt hangsúlyozza Boris Frankel is, rámutatva, hogy „a tőkés országok állami intézményei nemcsak a tőkés vi-

szonyokat termelték újra, hanem aláásták a domináns értékek és gyakorlat újratermelését is.[24]

Érdemes megemlíteni, hogy az említett szerzők közül egyik sem köti ezt ahhoz a reformista szemlélethez, hogy a munkásosztály fokozatosan biztosítja érdekeit a fejlődő és jótékony jóléti államban. Urry például azt hangsúlyozza, hogy „a munkásosztály és a nép harca nem tudja ezeket az államokat sikeresen transzformálni olyan népi vagy munkásállammá, amely képes lenne a tőkés viszonyok felszámolására".[25] Valamennyien – beleértve Offét is – egyetértenek azzal, hogy a korszerű nyugati jóléti állam legfőbb jellemzője az, hogy saját ellentmondásai osztják meg. Esping–Andersen szerint „a munkásosztály számára nem az a legfőbb politikai kérdés, hogy vannak-e ellentmondások az államban, hanem hogy azok mennyire intenzívek, és a munkásosztály mennyire fordíthatja azokat saját hasznára."[26] Mert ha komolyan vesszük az államnak azt a tulajdonságát, hogy összetűzések színhelye – mint azt Giddens is bizonyítja – akkor „az állam bizonyos vonatkozásaiban emancipációs tényezőnek tekinthető", amely „se nem osztálysemleges hirdetője a társadalmi reformoknak (gondolunk itt az ipari társadalom elméletére, a szociáldemokrata politikai elméletre), de nem is a tőkés termelési mód szükségleteinek egyszerű funkcionális közvetítője (funkcionalista marxizmus)". [27]

Természetesen a korszerű államot nem érthetjük meg kizárólag ennek a lehetséges emancipációs mozzanatnak a nyomán. Giddens szerint ugyanis a hagyományos marxista elemzés legfőbb hibája, „hogy nincs tradíciója az erőszak teoretizálásának". Ennek következményei az állam elemzésekor – mind a belső (elnyomás és ellenőrzés), mind a külső tényezők vonatkozásában („a hatalmi tömbök és a nemzeti államok korszerű rendszerének világméretű erőszaka") – drasztikusan jutnak kifejezésre.[28]

A dezintegrált tőkésállam

Ezek az ellentmondások a hagyományos értelemben vett marxista szemlélet más fogyatékosságaira is felhívják figyelmünket, többek között a tőkésállam általános körülhatárolására: mintha létezne egy olyan jellegzetes modell, amelyet az állam minden egyes tőkés társadalomban aproximálna. Ez a szemlélet legalább két szempontból tűnik hiányosnak. Először: a munkásmozgalom államon belüli intervenciója problematikussá teszi, hogy milyen mértékben is tekinthető „tőkésnek" a tőkés társadalmak állama. Peter Hall szerint az államelméletek a magyarázatok tömkelegével szolgálnak arra vonatkozóan, hogy az állam miért igyekszik a tőke szolgálatába állni, de a nemzeti politikák rendszerspecifikus variációinak értelmezésekor ezek az elméletek „túlmagyarázóak".[29]

Ez viszont a hagyományos marxista elemzés másik és talán még fontosabb fogyatékosságára irányítja a figyelmet, mégpedig arra, hogy a tőkésállamot történelemtől és az egyes nemzeti államok sajátos körülményeitől elvonatkoztatva szemléli (beleértve a reálisan létező szocialista államokat is), és nem veszi figyelembe a kereskedelem, a különböző szövetségesek vagy érdekszférák

nemzetközi dimenzióit. Mint azt John Urry leszögezi: „nem létezik tőkésállam, csak szembenálló nemzeti államok sokasága", amelyek gazdaságilag és katonailag meglehetősen egyenlőtlenek, viszonyaikat pedig többé-kevésbé nyíltan az erőszak, nemegyszer a fenyegetés és a szankció határozza meg. Ez egy olyan analitikus követelményt támaszt, amelynek értelmében a tőkésállam elemzése helyett az egyes társadalmak történetének vizsgálatával kellene foglalkoznunk az egyenlőtlen nemzeti államok nemzetközi közösségén belül, és vizsgálódásunk körébe kellene vonni mind az államon belüli, mind az államok közötti viszonyokat. Az egységes államhatalommal kapcsolatos koncepciónak és az államot az összetűzések színhelyének tekintő szemléletnek az elvetésével együtt el kell utasítani – mint azt Poulantzas teszi *Állam, hatalom, szocializmus* című könyvében – a kettős hatalom hagyományos perspektíváját és az állam szétzúzását is. Mint arra a hetvenes évek közepén kibontakozott euro-kommunizmussal kapcsolatos viták rámutattak, ezek tekinthetők a hagyományos marxista elemzés leginkább megkérdőjelezett és védett téziseinek. A poszt-marxista teoretikusok nemcsak hogy többé-kevésbé egyhangúlag szembeszállnak az állam leninista megrohamozásával, hanem egyesek még tovább mennek, és szakítani igyekeznek az állam hatalomgyakorlásra irányuló igen elterjedt szocialista ambíciójával. André Gorz például azt állítja, hogy egyáltalán nem világos: „vajon meg kell-e hódítani a hatalmat vagy inkább szét kell tagolni, ellenőrzés alá vonni, netán teljesen fel is számolni azt". Sajátos szemléletéből következik az a megállapítása, hogy „a politikának nem az uralkodás a legfontosabb célja..., (hanem) a kormány korlátozása, irányítása és tevékenységének kodifikálása, céljainak és eszközeinek meghatározása, az hogy kibiztosítson a feladatoktól való eltérés ellen".[30]

Bár ez a hozzáállás szokatlan a szocialista teoretikus részéről, de ugyanakkor egyre jellemzőbb a poszt-marxista szemléletre, annál is inkább, mert Poulantzas nyomán az a nézet alakult ki, hogy az állam nem olyan intézmény, amit „birtokba lehet venni", az államhatalom nem hódítható meg, és nem darabolható szét. A poszt-marxista szemléletre ugyancsak jellemző az a türelmetlenség, amelyet Boris Frankel képvisel „az állam nélküli szocializmus absztrakt utópizmusával" szemben.[31] Itt ismét Poulantzas állít fel modellt, kritikája pedig mind a sztálinizmus, mind a hagyományos szociáldemokrácia ellen irányul: mindennemű különbözőségük ellenére „ugyanaz a bűnrészesség jellemző rájuk... etatista jellegűek és mélységesen bizalmatlanok a tömegek kezdeményezései iránt" – mondja. Véleménye szerint mindkettő hozzájárult „a szakértői techno-bürokratikus etatizmus" kibontakozásához.[32]

Ezek a bírálatok valójában affelé hajlanak, hogy az etatizmust ne az állam mint állam létezésével, hanem azokkal a stratégiákkal azonosítsák, amelyek vagy az államtartás jelentőségét vonják kétségbe a szocializmusban (leninizmus, sztálinizmus), vagy pedig a szocializmus fejlődését helyezik egyértelműen a meglévő (bürokratizmus és represszív) állami intézmények paraméterei közé. Sokkal jellemzőbb a poszt-marxista irányvételre az állam és a társadalom viszonyának redefiniálására irányuló törekvés (jószerével a poulantzasi problematikus kísérlettel összhangban). Ennek értelmében autonóm szféraként mind az államra, mind a társadalomra szükség van, akárcsak arra, hogy az államot a társadalmi

függetlenség és virágzó intézményrendszer szavatolójaként ismerjék el. Gorz itt jellegzetesen világos és eretneki: „A dominancián alapuló viszony megszüntetésének egyetlen esélye a funkcionális hatalom elkerülhetetlenségének felismerésében van. Ez lehetővé teszi olyan módszerek felkutatását, amelyek a hatalmat kizárólag azokra a területekre korlátozzák, amelyekről nem távolíthatjuk el."[33]

Hasonló álláspontra helyezkedett Held és Keane is: „Autonóm testületekből álló, védett és független civil társadalom nélkül a szabadság, az egyenlőség, a participációs tervezés és a kommunális döntéshozatal üres jelszó marad. A civil társadalom átalakulásáért folytatott küzdelmek az állam védelmi, redisztributív és a konfliktushelyzetben közvetítő szerepet betöltő funkciói nélkül gettó jellegűekké és széttagoltakká válnak, vagy pedig az egyenlőtlenség sajátos új formáit hozzák létre." [34] Ez annak elismerését jelenti, hogy az államot nem lehet „leküzdeni", és hogy az nem „szűnik" meg. S bár nem szükséges rossz ugyan, mégis folyamatos korlátozásnak és ellenőrzésnek kell alávetni, tekintettel arra, hogy meghatározott körülmények között felhatalmazott intézmény. Ez tehát a szükségszerű államhatalom megszorítására irányuló követelés lényege.

A polgári társadalomról és „a társadalmi pluralizmusról"

Az ismertetett álláspontok nemcsak az állam ismételt felülvizsgálását kezdeményezik, hanem a polgári társadalom kategóriájának radikális átértékelését is. Lényegében véve ezek a nézőpontok szöges ellentétben állnak a polgári társadalom és az állam viszonyára vonatkozó klasszikus marxista szemlélettel. A klasszikus szemlélet szerint – amelyet Marx korai (filozófiai) munkáiból ismerünk – a polgári társadalomra (a szükségletek szférájára, a piaci társadalomnak a „bellum omnia contra omnes" által fémjelzett magánjellegére) és a politikai társadalomra (a korszerű képviseleti államra) való felosztás a liberális kapitalizmusra jellemző intézményes formának tekinthető. Marx szerint nincs az a nagyszámú reform, amely változtathatna egy ilyen társadalmi rendnek a természetén. Szerinte a „valódi értelemben vett demokrácia" a polgári és politikai társadalomra való felosztás meghaladását, az állam elhalását és a politika megszűnését feltételezi; az „embereken való uralkodás" helyett „a dolgok irányítását".

Marx liberális ellenfeleinek, de a korszerű poszt-marxista elmélet – ilyen liberalizmus iránt egyébként érzéketlen – képviselőinek is ez a „megosztottság nélküli" demokrácia-elképzelés volt a legfőbb célpontja.[35] Ezzel határozottan elutasították azt a nézetet, hogy a politikai elidegenedés az államra és a polgári társadalomra való felosztásban gyökerezik. Azt az elvárást pedig, hogy a politikai elidegenedés csak a polgári és a politikai társadalom egyesítésével haladható meg, utópizmusnak és igen veszélyesnek minősítették.

Ezt a radikális következtetést André Gorz igen világosan vezette le. Ő, aki az államra úgy tekint mint a „funkcionális hatalom" lombikjára, azt hangsúlyozza, hogy „külön kell választani a hatalmat a dominanciától, megtartva az

előzőt mindenütt, ahol szükség van rá, és kizárva az utóbbit mindenünnen támogatva a polgári társadalom, a politikai társadalom és az állam sajátos autonómiáját".[36]

„A polgári társadalomtól szétválasztott állam, amely képes törvények formájában kodifikálni az objektív szükségszerűségeket, és biztosítja azok érvényesítését – állapítja meg Gorz –, szükségszerű előfeltétele a polgári társadalom autonómiájának és egy, a heteronómia szféráján kívüli térség létrejöttének, ahol az egyéni törekvéseknek megfelelően különböző termelési módokkal, életmódokkal és együttműködési formákkal lehet kísérletezni."[37] Gorz szerint a gyakorlatban csak a törvények és az állam, valamint „a szükségszerűség szféráját szabályozó viszonyok jelentőségét csökkentő törekvések" útján „bontakozhat ki a teljes autonómia, amelyben minden egyes individuum szabadon társulhat a szükségszerűségen túli célok elérésére".[38] Gorz szerint nem az állam megszüntetése, hanem a dominanciák felszámolása az, ami gondot okoz: a dominanciáé, amellyel mind az állam, mind a jog történelmi kapcsolatban állt, amely kapcsolat azonban nem szükségszerű. Az állam és a dominancia különválasztására irányuló törekvés azonban nem következik be önmagától, sem magától az államtól: „Az állam csak akkor szűnhet meg a társadalom feletti dominancia eszköze lenni, és válhat a társadalom olyan instrumentumává, amely lehetővé teszi, hogy a tulajdon átrendeződése érdekében önmaga felett uralkodjon, ha a társadalmat már áthatották az autonómia térnyerését elősegítő küzdelmek, amelyek korlátokat állítanak mind az uralkodó osztály, mind az államapparátus hatalmi törekvése elé."[39]

A polgári társadalmon belül kibontakozó társadalmi mozgalmak törekvései – amelyek a képviseleti rendszer válsága miatt többnyire nem kötődnek a politikai pártokhoz és a hatalomért folyó versengésben sem hajlandók részt venni – Gorz szerint ösztönzőleg hatnak az állami szféra átalakulására. A polgári társadalmat mint autonóm szférát heterodox pluralista törekvések és mozgalmak kell hogy jellemezzék. Ez a pluralizmus „a különböző termelési és életmód, a különböző és sajátos kulturális térségek, valamint a társadalmi létezés különböző szintjeinek koegzisztenciájaként" mindig is komoly veszélyt jelentett a monolit és moralista „klasszikus szocialista doktrinára" nézve.[40] De épp a liberális demokrácia volt az, amely huzamos támogatást tudott biztosítani a maga számára, mégpedig azáltal, hogy megőrizte – még ha teljesen megváltoztatva és elferdítve is – a népnek a pluralizmushoz való vonzódását. „A szocialista mozgalom épp azzal tasztította magát hátrányos helyzetbe, még a munkásosztály körében is, hogy elmulasztotta e pluralista távlat elfogadását és új tartalmakkal való gazdagítását"[41] – hangsúlyozza Gorz.

Hasonló következtetésekre jut Jean Cohen is a konvencionális marxista politikai elemzést bírálva. Miután beigazolja, hogy Marx „a kollektíve megtervezett, teljesen szocializált társadalom" kilátásba helyezésével a technokrata utópiához közel álló racionalista mítosz kátyújába került, tulajdonképpen a polgári társadalom új elméletének szükségszerű kialakítására vállalkozott.[42] Amikor a marxizmus a polgári társadalmat a piacgazdaság „bellum omnia contra omnes" szemléletére egyszerűsíti, tulajdonképpen minden felszabadulási törekvést az osztályharc különböző formáira egyszerűsít le. Ilyetén képtelen meg-

érteni a polgári társadalom intézményes formáinak sokféleségét és az emancipációért folytatott küzdelem sokrétűségét. A marxista osztályelmélet egyszerűen nem nőtt fel a feladathoz, hogy a korszerű állam és a polgári társadalom széleskörű emancipációs küzdelmeit értelmezze. Cohen e fogyatékosság felszámolása érdekében egy olyan „poszt-marxista sztratifikáció-elmélet" létrehozását szorgalmazza, amely visszaszerezné az emancipációs küzdelmek színhelyének tekintett polgári társadalom (korábban elveszett) jelentőségét. Olyan politikai stratégiát szorgalmaz, amely képes biztosítani „a szocialista és pluralista polgári társadalmat". Ehhez hasonló nézeteket képvisel John Urry is, aki megismétli Cohennek a marxista elemzés korlátoltságára vonatkozó bírálatát, és azt támasztja alá, hogy a saját egzisztenciális feltételeik újratermeléséért küzdő osztályok csupán részei a polgári társadalomnak. A polgári társadalmat azonban egyéb társadalmi csoportosulások is benépesítik – nemi, nemzedéki, faji, nemzeti stb. jellegűek.[43] Urry igyekszik elkerülni a polgári társadalomnak „gazdasági"-ra való leegyszerűsítését, és a következőképp definiálja azt: „Polgári társadalomnak nevezem az állami szférán, valamint a termelési viszonyokon és termelőerőkön kívül eső társadalmi cselekvések összességét, azt a térséget, amelyben a társadalom tényezői szubjektumokként konstituálódnak, és amely feltételezi is e szubjektumok cselekvését: először a körforgásban; másodszor mindazon viszonyokon belül, amelyek közepette a munkaerő gazdaságilag, biológiailag és kulturálisan újratermelődik, s harmadszor, az ebből eredő osztályjellegű és népi demokratikus erőkként."[44]

Az „autonóm közélet" felé

Cohennek a „pluralista és szocialista polgári társadalommal" kapcsolatos követelését legátfogóbban John Kean válaszolta meg „a közélet autonómiájának" meghirdetésével.[45] Kean a fejlett kapitalizmus magán- és közéletét jellemző szervező elvnek – a bürokratikus dominanciának a bírálatára összpontosít, valamint arra, hogy hogyan értelmezték azt a német társadalomelméletben Webertől Offeig és Habermasig. Olyan körülmények között, amikor a szociáldemokrácia a bürokráciának az expanziójával és a demokráciának a korlátozásával összefüggésben „gyorsított menetben szűnik meg létező és legitim politikai alternatíva lenni", Keane leginkább azt igyekszik bizonyítani hogy „a radikális reform egyértelműen a korporációs és állami bürokrácia hatalmának gyengülésétől függ"[46] az autonóm közélet bevezetése és megerősödése által.

Keane élesen bírálja Weber álláspontját, hogy „az autonóm közélet nem védhető meg a bürokratikus dominancia jövőbeni expanziójától", és elutasítja a Weber hatására a frankfurti filozófiai iskolát is jellemző, totális adminisztrációt hirdető tézist.[47] Valamivel elnézőbben viszonyul Offéhoz és Habermashoz, a kritikai elmélet hagyományainak mai követőihez, akik szerint a kései kapitalizmus államaiban a bürokratikus dominancia is ki van szolgáltatva saját rendszerbeli önellentmondásainak. Hangsúlyozza, hogy Habermas továbbra is túlzottan meghajol a bürokratizmus elve előtt, és hogy az általa képviselt „univerzális pragmatizmus politikája nem nyújthat széleskörű betekintést az auto-

nóm közéletért folytatott korszerű küzdelmek önálló vonatkozásaiba".[48] Keane szerint mielőbb ki kell dolgozni a szocialista közélet olyan formáit, amelyek az „univerális pragmatizmus" elvétől eltérően a cselekvés egyszerű tényezői számára is hozzáférhetők lesznek. A közélet bizonyos formái a gyakorlatban nemegyszer a plebejus szellem nyomásának köszönhetően maradtak fenn olyan időszakokban, amelyeket általánosságban a techno-bürokratizmus dominancia jellemzett. Keane itt a polgári humanizmus és a polgári jogok fennmaradását említi, de ide sorolhatnánk az esküdtbírósági ítélkezés fennmaradását is. „A közélet szocialista elmélete ezektől a tradíción alapuló küzdelmektől csak túlontúl üres és absztrakt meghatározások árán tud elvonatkoztatni."[49] Nyilvánvaló, – mint azt Keane állítja –, hogy ilyen feltételek mellet „a szocializmusba vezető demokratikus út alatt a hatalom decentralizálásának és a közélet pluralizmusa melletti kiállásnak nehéz és hosszú folyamatát kell értenünk", olyan stratégiát, amely „a szocialista polgári (civil) társadalom megteremtésére irányul, s olyan közszférákból tevődik össze, amelyeket az állami intézményekhez csak a bírálat, az egyezkedés és a kompromisszum köt.[50]

A demokráciáról

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a fenti – az állam és a polgári társadalom kapcsolatának marxista értelmezésére vonatkozó – kritika a demokrácia hagyományos marxista értelmezésével való szakítást is felveti, mintegy implikálja. Habár az ortodox marxizmust elutasító demokrácia-elméletek nem túl egybehangzóak, nagy általánosságban egyetértenek Keane azon állításával, hogy „el kell utasítani azt a radikális elképzelést, amely hisz a legitimitás, a hatalom, a szófogadás és az ellentétek problémájától mentes, tökéletesen önálló demokrácia megvalósulásának lehetőségében, mert: eltúlzott, politikaellenes és megvalósíthatatlan utópia".[51]

Egyesek esetében a fenti tétel olyan továbbgondolkodást eredményez, amely már közel áll a nyugati liberális demokráciák meglévő intézményrendszerének és gyakorlatának kritikátlan elfogadásához. A. J. Polan például a lenini „rendőrségi szocializmussal" való végérvényes leszámolása során összeveti a kelet-európai országok rendőri elnyomását a liberális demokráciával, amely utóbbiban a politika „olyan diszkurzusnak tekinthető, amely az államon belüli döntéshozatali folyamatokban megfogalmazódott érdekek és ideológiák szükségszerű interakciójának eredménye".[52] Szerinte nem lehet elégszer ismételni, hogy az akarat és a szándék kialakításának hamisítatlan diszkurzív folyamata nélkül nem beszélhetünk olyan politikáról, amely megérdemelné, hogy annak nevezzék, és olyan demokráciáról sem, amely nem önnön fogalmi jelentésének a karikatúrája. „Az akarat ilyen nemű megfogalmazódása, alakítása csak olyan társadalmi rendben lehetséges, amely olyan individuumok önkéntes társulásaiból áll össze, akiket a törvény is transz-szituált polgárokként kezel, és akik törvényileg védett intézményekre jogosultak. Ennek az intézményrendszernek a keretében alakul aztán a közszféra, amelyet a kommunikáció és a nyilvánosság számtalan módja erősít és tart fenn."[53] A kialakult bürokratikus

és parlamentáris rendszereknek is vannak fogyatékosságai – trivializálva ez minden emberi intézményről elmondható –, ezeket azonban inkább a „fejlődés" haladhatja túl, mintsem a széthullás.

A könyvemben képviselt álláspont arra szándékozott rávilágítani, hogy a Polan ellen irányuló kritika semmilyen vonatkozásban sem jelenti az ellenkezőjének – a demokrácia és állam lenini elgondolásának – a védelmét. Keane említett munkájának a rövid összefoglalása is elegendő ahhoz, hogy megállapítsuk, mennyire problematikusak épp azok a viszonyok és gyakorlat, amelyet a liberális demokráciáknak tulajdonít. Polan vállalva a bürokrácia elemzésének Webertől Habermasig ívelő „termékeny" hagyományát, „zárójelbe tette" a bürokráciának mint a demokratikus gyakorlat korlátozásának problémáját. Épp ez viszont Keane munkájának központi témája.

Hindess *A parlamentáris demokrácia és a szocialista politika* című könyvében ugyancsak radikálisan szakít az ortodox marxista politikával, s ennek következtében kevésbé optimista a fennáló liberális demokratikus gyakorlatot illetően. Polan szerint a marxizmus „forradalmi" és „reformista" változatát egyaránt az a meggyőződés gyengíti, hogy a politika (közvetetten ugyan) gazdaságilag determinált, valamint hogy a kapitalizmus a munkásosztályban azt az inherens többséget általánosítja, amely szükségszerűen a szocializmus mellett van. Ugyanakkor bírálja azt az ezzel ellentétes (és többnyire szociáldemokrata) tradíciót is, amely a figyelmet egyértelműen a parlament oszthatatlan szuverenitására irányítja, figyelmen kívül hagyva ezzel mindazokat a döntéseket, amelyeket a parlament küzdőterén kívül hoz. Azt bizonyítja, hogy a demokrácia fogalma és szuverenitás eszméje közötti kapcsolat megszakadása „lehetővé teszi minden állítólagosan demokratikus mechanizmus megítélését annak sajátos, determináló és korlátozó megnyilvánulásain keresztül: először is hatás(köre) és e hatáskör meghatározásának módja alapján; másodszor szerveződésének és működése egyéb feltételeinek alapján; harmadszor pedig a párbeszéd és a szavazás elé gördített akadályok, a hatáskör korlátozásának és egyéb kikényszerített következményeknek az identifikálása alapján".[54]

Ez a közelítésmód – állítja Hindess – a demokratikus reformokat ösztönzi és szorgalmazza, parlamenten kívül és belül; sürgeti a törvényesség betartását a parlamenten kívüli és belüli harcokban; lehetővé teszi a progresszív demokratikus programokra épülő társadalmi szövetségek (társulások) kibontakozását és megszerveződését. Bár Hindess számára nem kétséges, hogy a parlamenten kívüli tevékenység a demokratikus küzdelem legitim formája, az is ugyanolyan szembeszökő, hogy a parlamentet tekinti a szövetségeken alapuló demokratikus mozgósítás kiinduló pontjának. Egyes szerzők még ennél is tovább mentek. John Keane például azt hangsúlyozza, hogy „a parlamentáris lehetőségek nem tekinthetők többé kivételezetteknek, a politikai színtér középpontjának".[55] Figyelmüket más teoretikusok is – különösen az új társadalmi mozgalmakhoz tartozók, akik a hagyományos pártszervezetek „képviseleti válságából" merítik ihletüket – a pártok és a parlamentáris szerveződés paraméterein kívül eső demokratikus küzdelmek felé irányítják.[56]

Bár a demokratikus cselekvés és intézményrendszer korszerű értékelésében jelentős eltérések tapasztalhatók, az álláspontok jelentős része beépült a „poszt-

marxista" gondolatkörbe. Ezek azt a felismerést tükrözik, hogy a reprezentatív parlamenti demokrácia, a „közszféra" és az a számos szabadságjog, amelyet ezek biztosítottak – korlátozottságuk ellenére is a népek valódi vívmányának tekinthetők. Ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a képviseleti demokrácia bármely formájának közvetlen demokráciára való felcserélése etatizmust eredményez. Ehhez kapcsolódik még a pluralizmus erőteljes védelmezése, ami nemcsak a politikai pártok formális pluralizmusának a követelésében jut kifejezésre, hanem az eszmék, a törekvések és az életmód lehető legszélesebb pluralizmusának hirdetésében is.

Talán hasznos lehet, ha az elmondottakat rövid tézisek formájában összegezzük:

I. *Az államról*

1. Az állam (sem eszköztárát, sem kreatív autonómiáját illetően) nem szolgálja egyértelműen egy osztály érdekeit.
2. Az állam nem a politika központosított (egyesített megtestesítője, hanem olyan „küzdőtér", amelyet egészen ellentétes érdekek hoznak létre) osztanak meg.
3. Nem áll rendelkezésre a (tőkés)állam általános elemzése. A kutatás legmegfelelőbb tárgya az adott nemzetállam lehet a maga történelmi és nemzetközi sajátosságaival.
4. Az állam nem olyan intézmény, amelyet el lehetne foglalni; az államhatalom nem olyan, hogy valaki magához ragadhatná. Az állam átalakulása lehet hogy „mélyreható" lesz, de ugyanakkor fokozatos is és legalább részben belső is.
5. Az államot nem lehet leküzdeni és nem fog elhalni; szüksége van rá minden fejlett társadalomnak. S bár nem tekinthető szükséges rossznak, mégis szigorú korlátozásoknak és ellenőrzésnek kell alávetni. Tömören fogalmazva: ez az államhatalom hatékony megszorítására (restrikciójára) irányuló törekvést jelenti.

II. *A polgári társadalomról és a társadalmi pluralizmusról*

6. Az állam és a polgári társadalom szétválasztottságának túlhaladása helyett ezek egyre világosabb és formalizálhatóbb megkülönböztetésén kell alapulnia minden – szabadságot és egyenlőséget megvalósítani szándékozó – szocializmusnak.
7. A polgári társadalomnak – még mielőtt a szocialista erkölcsöt ösztönözné, a törekvések, az életmód és az ideológia törvények által szavatolt pluralizmusának a színhelyévé kell válnia.
8. Azok az előrelátások, amelyek a „politika végét" valamint az eszközök és az erőforrások felosztása körüli összetűzések végét jósolják (akár a bőség körülményei között is), olyan utópisztikusak, mint az azzal összhangban lévő elvárások a törvény szükségszerűségének túlhaladásáról.
9. A kései kapitalizmus emancipációs küzdelmeinek valamennyi formája *nem*

vezethető le az osztályharc formáira. Az emancipatorikus politikának ezért méltányolnia kell az új mozgalmakat (amelyek nemegyszer csupán alkalomszerű kampányok), és rá kell döbbennie a népi-demokratikus (nem pedig kizárólagosan osztályjellegű) harc felszabadító erői közötti szövetség szükségességére.

III. *A demokráciáról*

10. A reprezentatív parlamentáris demokrácia és az általa biztosított számos szabadságjog valós, még ha a nép vívmányai korlátozottak is.
11. Minden olyan kísérlet, amely a reprezentatív demokráciának a közvetlen demokráciával való felcserélésére irányul – etatizmushoz vezet.

Ebben a fejezetben teoretikusok egész sorára tértem ki, akik megkíséreltek bírálóan – de nem mindent visszautasítva – szembenézni a marxista politikaszemlélet korlátaival, amelyekre írásunk elején tértünk ki. Az olvasó megismerkedhetett a marxista államelméletekkel, majd pedig a tradicionálisabb marxista álláspontok elutasításával. Csak üdvözölhetjük ezeket a változásokat, mert lényegében meggyőzőbb magyarázatokat eredményeztek az állami intézmények segítő és elnyomó jellegére, az állam és polgári társadalom szükségszerű szétválasztására, a pluralizmus és a meglévő demokratikus módszerek erényeire és hátrányaira vonatkozóan. Ezek a szerzők kollektíve jelentős lépést tettek afelé, hogy meggyőzőbbé váljon a demokratikus szocialista politika, de a legfontosabb nehézségek elhárítására még nem került sor. Nem világos például, hogy ezek a kezdeményezések tudatában vannak-e annak, hogy a marxizmus egyes állításaival való szakításuk – bármennyire indokolt – ennek az átfogó explanációnak az elveszítését is jelenti egyben, amely mindig is a marxizmus legvonzóbb jegyei közé tartozott. A felsoroltak közül még a legfejletteb és legátgondoltabb elméletek is többnyire csak programjellegűek maradnak – mint például Jean Cohennek *Az osztály és a polgári társadalom*, valamint John Keane-nek *Közélet és kései kapitalizmus* című munkái –, míg más tanulmányok, például Gorznak az *Isten veled proletariátus!* című kötete, egyszerűen spekulatívak. Mindez még inkább aláhúzza e kezdeményezések arra irányuló próbálkozásainak sikertelenségét, hogy jobban megértessék velünk mi is az a demokratikus szocialista *gyakorlat?*

Garai László fordítása

Jegyzetek

[1] R. Miliband: *Class Power and State Power*, 154. old; Miliband véleményének fejlődésével kapcsolatban lásd még: *Parliamentary Socialism; The State in Capitalist Society; Marxizm and Politics; Capitalist Democracy in Britain.*

[2] Duan: *The Politics of Socialism*, 71. old.

[3] H. B. Mayo: *An Introduction to Marxist Theory*, 280. old.; továbbá J. L. Talmon: *The Origins of Totalitarian Democracy; Political Messianism: The Romantic Phase*; K. Popper: *The Open Society and Its Enemies*; valamint J. Plamenatz: *Democracy and Illusion; German Marxism and Russian Communism.*

[4] P. Piccone: *Gramsci's Marxism: Beyond Lenin and Togliatti*, 485. old.

[5] Poulantzas: *State, Power, Socialism*, 141. old.

[6] Poulantzas: *Political Power and Social Classes*; B. Jessop: *Nicos Poulantzas on Political Strategy*, 3. old.

[7] Uo. 256. old.

[8] Offe: *Contradictions of the Welfare State*, 51. old.

[9] Uo. 122. old.

[10] Bár itt főként Offe hozzájárulására összpontosítok, nem vitatható el J. O'Connor tényleges hozzájárulása sem; lásd *The Fiscal Crisis of the Welfare State;* lásd még I. Gough: *The Political Economy of the Welfare State.*

[11] Offe: *Contradiction of the Welfare State*, 247. old.

[12] Poulantzas: *Political Power and Social Classes.*

[13] W. Muller and C. Neussus: *The „Welfare-State Illusion" and the Contradiction Between Labour and Capital'*, in J. Holloway and S. Picciotto (eds), *State and Capital: A Marxist Debate*; lásd még B. Jessop, *The Capitalist State; Capitalism and Democrary*, in G. Littlejohn (ed), *Power and the State; The Political Indeterminacy of Democracy*, in Hunt (ed), *Marxism and Democracy.*

[14] J. Hirsch: *The State Apparatus and Social Reproduction*, in Holloway and Picciotto (eds), *State and Capital: A Marxist Debate*, 82. old.

[15] H. Gerstenberger: *Class Conflict, Competition and State Functions*, in Holloway and Picciotto (eds), *State and Capital: A Marxist Debate*, 159. old.

[16] Uo. 158–9. old.

[17] A. Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, 249. old.

[18] Uo. 249. old.

[19] J. Urry: *The Anatomy of Capitalist Societies*, 80. old.

[20] Uo. 81. old.

[21] G. Esping-Andersen et al.: *Modes of Class Struggle and the Capitalist State*, 191. old.

[22] Urry: *The Anatomy of Capitalist Societies*, 113. old.

[23] Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialsm*, 219. old.

[24] B. Frankel: *Beyond the State*? 18. old.; lásd még *The State of the State.*

[25] Urry: *The Anatomy of Capitalist Societies*, 113. old.

[26] Esping-Andersen et al.: *Modes of Class Struggle and the Capitalist State* 198. old.

[27] Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialsm*, 220. old.

[28] Uo. 250. old.

[29] P. Hall: *Patterns of Economic Policy: an Organizational Approach*, in D. Held et al. (eds) *State and Societies*, 366. old.

[30] Gorz: *Farewell to the Working Class*, 117. old.; Gorz nem mindig vélekedett így; lásd még *Strategy for Labour; Socialism and Revolution* (ed), *The Division of Labour.*

[31] Frankel: *Beyond the State*? 181. old.

[32] Poulantzas: *State, Power, Socialism*, 251. old.

[33] Gorz: *Farewell to the Working Class*, 65. old.

[34] D. Held and J. Keane: *Socialism, and the Limtis of State Action* in J. Curran (ed), *The Future of the Left*, 176. old.

[35] Lásd a 3. lábjegyzetet!

[36] Gorz: *Farewell to the Working Class*, 35. old.

[37] Uo. 112. old.
[38] Uo. 113–4. old.
[39] Uo. 116. old.
[40] Uo. 79. old.
[41] Uo. 79–80. old.
[42] J. Cohen: *Class and Society*, 184. old.
[43] Urry: *The Anatomy of Capitalist Societies*, 17. old.
[44] Uo. 17. old.
[45] J. Keane: *Public Life and Late Capitalism*
[46] Uo. 2. old.
[47] Uo. 89., 95. old.
[48] Uo. 141. old.
[49] Uo. 144. old.
[50] Uo. 8., 256–7. old.
[51] Uo. 256. old.
[52] Polan: *Lenin and the End of Politics*, 3. old.
[53] Uo. 97. old.
[54] B. Hindess: *Parliamentary Democracy and Socialist Politics*, 52. old.
[55] J. Keane: *Introduction*, in Offe: *Contradictions of the Welfare State.*
[56] Lásd például: J. Siltanen and M. Stanworth (eds), *Women and the Public Sphere.*

Rezime

Upotreba moći – „Ahilova peta marksizma"

Nakon što je u prethodnim poglavljima svoje knjige autor ukazao na one slabosti marksističke analize države i društva koje smatra „onemogućavajućim", pokušavajući da ih izvede iz samog Marksa i rasprava Druge internacionale, u ovom poglavlju Pirson postavlja sebi zadatak da pruži opširan i informativan prikaz širokog spektra „postmarksističke" misli i njene kritičke recepcije.

Na kraju ovog teksta autor rezimira najvažnije postavke najnovijih i ujedno najaktuelnijih teorija marksističke provenijencije o državi, građanskom društvu i demokratiji. Ovde ćemo navesti njegove konkluzije izvedene iz analize postmarksističke misli o građanskom društvu i, kako on ispisuje, „društvenom pluralizmu":

1. Svaki oblik socijalizma koji bi trebalo da ostvari težnje i za slobodom i za jednakošću mora biti zasnovan ne na prevladavanju podjele na državu i građansko društvo, već prije na njihovom sve jasnijem i sve više formalizovanom razlikovanju.

2. Prije nego što bi gajilo socijalistički moral građansko društvo mora biti mjesto zakonom zajamčenog pluralizma aspiracija, načina života i ideologija.

3. Predviđanja „kraja politike" i kraja sukoba oko raspodjele sredstava i resursa (čak i u okolnostima obilja) utopijska su kao i tome odgovarajuće očekivanje prevladavanja nužnosti zakona. Pod tim okolnostima je neophodan (prošireni) skup građanskih i političkih sloboda, jednako kao i država kao legalni garant tih prava.

4. Svi oblici emancipatorskih borbi u kasnom kapitalizmu *ne* mogu se svesti na oblike klasne borbe. Emancipatorska politika mora stoga priznati važnost novih pokreta (koji su često jednokratne kampanje) i shvatiti nužnost saveza među snagama oslobođenja unutar narodno-demokratske (prije nego isključivo klasne) borbe.

Summary

Exercising Power – the Achilles' Heel of Marxism

Having indicated in the aforegoing chapters of his book those shortcomings of the Marxist analysis of the state and society which he treats as „paralysing" ones, trying to deduce them from the Marxian idea and debates of the Second International, Pierson sets himself as a task to give in this chapter a comprehensive and informative review of broad spectrum of the „post-Marxist" thought and its critical reception.

In the end of this text the author summarizes the most important theses of the newest and simultaneously most topical theories of the Marxist provenance about state, civil society and democracy. Here will be quoted his conclusions deduced from the analysis of the post-Marxist thought about the civil society and, as he writes, about the „social pluralism":

1. Each form of socialism, which should realize aspirations both after liberty and egality, has to be based not on overcoming the division of the state and civil society, but rather on their more and more clear and formalized differentiation.

2. Before cultivating the socialist moral, the civil society must be the place of legally guaranteed pluralism of aspirations, ways of living and ideologies.

3. Predictions of the „end of politics" and of the end of conflicts related to the distribution of means and resources (even under welfare circumstances) are Utopian as well as the corresponding expectations connected with overcoming the necessity of law. Under these circumstances an (extended) complex of civil and political liberties is needed, similarly to the state as the legal guarantor of these rights.

4. All the forms of emancipatory fights in the late capitalism *cannot* be deduced to the forms of class struggles. Therefore, the emancipatory politics has to admit the importance of the new movements (being often campaigns occuring once) and realize the necessity of alliance between liberating forces within popular democratic (rather than exclusively class) struggle.